

Pendlerbyen Jelling – Verdenskulturarven og den fragmenterede bymidte

Ansøgning:

Pulje til fornyelsen af bymidter, handelsgader og mindre byer
- *Butiksgader og bymidter under pres*

3. november 2014

A: Titel

Pendlerbyen Jelling – Verdenskulturarven og den fragmenterede bymidte

B: Projektets formål

Projektets formål er – med Jelling som eksempelområde – at undersøge og udvikle konkrete metoder og løsningsforslag til:

1. Hvordan pendlerbyen kan gentænkes som ny bytype med et liv i bymidten, der er koncentreret omkring andre funktioner end den klassiske detailhandel, som pt. er for nedadgående eller helt forsvundet fra mange små og mellemstore byers centrum, hvilket har skabt funktionstømte og 'døde' bymidter mange steder. Pendlerbyen er måske nok mange steder i vækst, men er samtidig i fare for at blive stærkt fragmenteret – den har brug for den sammenhængskraft, som en livlig bymidte kan være med til at understøtte, og som kan gøre det attraktivt for pendlerne også at orientere sig mod deres egen bymidte i fritiden. I tilfældet Jelling handler det ikke om at *konkurrere* med de større nabobyer, som f.eks. Vejle, men om at skabe et attraktivt og anderledes *supplement* til det, som de større byer tilbyder i form af f.eks. deres bredere udvalg af detailvarer.
2. Hvordan et unikt potentiale som et UNESCO-monument kan bruges aktivt i den fremtidige udvikling af by og byliv, så der skabes synergi mellem hverdagsby og destination til gavn for både turister og borgere, samt hvordan byens borgere og aktører kan engageres og aktiveres i den fremtidige udvikling af by og bymidte, på tværs af fysiske skel såvel som interesseskæl.

I det følgende foldes projektets todelte formål ud i en beskrivelse af Jellings situation, udfordringer og mulige løsningsretninger.

1. En voksende pendlerby med en monofunktionel bymidte

Situation:

Jelling ligger attraktivt placeret centralt i et af Danmarks vækstcentre - det østjyske bybånd - som strækker sig fra Kolding i syd til Randers i nord. Inden for en time nås større byer som bl.a. Århus, Vejle, Kolding og Fredericia, og byen har inden for de seneste ti år oplevet en væsentlig stigning i indbyggertallet på næsten 15% (fra 2.932 i 2006 til 3.370 i 2014). Denne udvikling forventes at fortsætte fremover.

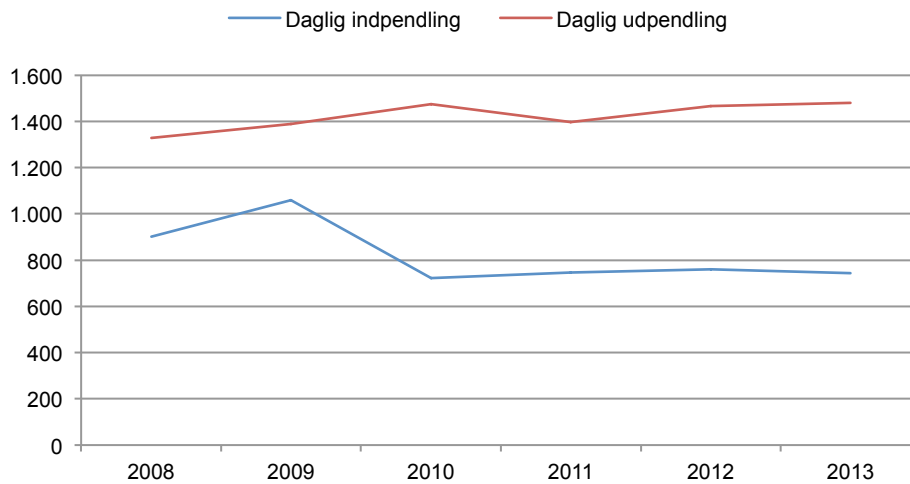
Jelling er på mange måder en typisk pendlerby, hvor langt de fleste af byens borgere pendler til arbejde i andre byer. Pendlernes dagligliv foregår primært i byens periferi, hvor bopæl, rekreative arealer og idrætsfaciliteter ofte er placeret. Det er også her, befolkningsvæksten sker.

Pendling:

Jelling er en såkaldt udpendlingsby og i alt pendler 1.480 svarende til 74 % af befolkningen hver dag til de omkringliggende byer. Dette tal har været stigende i de senere år og samtidig er antallet som pendler ind i byen faldende. Det betyder at trods befolkningstilgangen opholder stadig flere personer sig andre steder end i Jelling i dagtimerne.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Daglig indpendling	901	1.059	722	747	760	744
Daglig udpendling	1.328	1.388	1.474	1.397	1.466	1.480

Udvikling i antallet af ind- og udpendlere

Udfordring:

Jellings handels- og byliv er, som så mange andre steder, udfordret af:

- Fraflytning af dagligvarehandel og andre funktioner fra bymidten til byens periferi.
- Øget konkurrence fra nærmeste større byer, hvor også pendlere handler.
- Generel afmatning i detailhandlen, som kan tilskrives ændrede handlemønstre pga. f.eks. internethandel.

By- og handelsliv:

Væksten i byens indbyggertal har altså ikke automatisk haft en positiv afsmitning på byens handels- og byliv. Det er en problematik, som Jelling har til fælles med mange pendlerbyer i befolkningsvækst landet over.

Pendlingsmønsteret har også betydning for detailhandelen og handelslivet i Jelling omsætter ikke for et beløb svarende til, hvad der forventes af en by med et befolkningstal på ca. 3.000. Dette er på trods af de ca. 100.000 turister, som årligt besøger byen og er med til at øge omsætningen i butikkerne, restauranterne og caféerne. Særligt udfordret er de såkaldte udvalgsvarebutikker. Antallet af udvalgsvarebutikker er gået fra 6 til 3 siden 2008. Også antallet af detailhandelsbutikker er faldet og nye discountkæder er opført i periferien af Jelling og svækker midtbyen.

En detailhandelsanalyse foretaget i 2013 af ICP påpeger at Jelling skal styrke de bymæssige kvaliteter i midtbyen og detailhandel skal koncentreres omkring Gorms Torv. Med den igangværende indsats omkring Jelling monumenterne og det forventede øgede antal af turister er det vigtigt at få skabt et godt handelsmiljø i bymidten.

Et andet fællestræk er, at de ændrede handlemønstre betyder, at bymidten mister sin oprindelige funktion og rolle som centrum for byens liv. For hvad er grunden til i dag at komme i bymidten, hvis der ikke findes funktioner eller byrum, hvor livet kan udfolde sig?

Udfordringen er derfor, hvordan man i fremtiden redefinerer bymidten og igen gør den til en aktiv brik i det samlede bylandskab, som kan være med til at sikre pendlerbyens sammenhængskraft som by? Hvad er det, man i fremtiden skal mødes om i bymidten, hvilken type liv er det, der skal udspille sig og hvordan skal bymidten igen blive et attraktivt supplement til både hverdagslivet i boligområderne og de større byers bredere udvalg af detailvarer og kulturoplevelser?

Løsningsretning / delmål:

- / At definere og forstå pendlerbyernes dynamik og struktur.
- / At genopfinde pendlerbyens bymidte som ny bytype.
- / At gentænke bymidten, så man igen skaber en bymidte, der er sammenhængende både fysisk, funktionelt og oplevelsesmæssigt, for både de lokale borgere og byens besøgende.

2. Et styrket monument og en fragmenteret bymidte

Situation:

I 1994 blev Jelling Monumenterne som det første danske monument optaget på UNESCOs liste over verdens særligt bevaringsværdige historiske mindesmærker - Verdensarven. UNESCO-monumenterne omfatter de to runesten foran kirken, selve Jelling Kirke og de to enorme gravhøje nord og syd herfor. Monumentet tiltrækker hvert år op mod 100.000 besøgende og placerer Jelling på Danmarks- og verdenskortet.

På baggrund af anbefalinger og krav fra UNESCO har man siden 2009, gennem en ny og ambitiøs helhedsplan for monumentområdet, forsøgt at styrke monumentet og den samlede oplevelse af området. I Jelling ligger verdensarven nemlig lige midt i hverdagen og en moderne by, og det giver nogle særlige udfordringer.

Tidligere lå monumentområdet klemt inde bag byen og meget tæt op af byens hovedgade. Den nye helhedsplan for Jelling Monumenterne giver åbenhed, luft og format til området og en ny, synlig og samlet oplevelse af verdenskulturarven i Jelling.

Ikke alle borgere i Jelling var lige tilfredse med den helhedsplan, der blev vedtaget i 2009. Holdningen var, at bymidtens potentiale for lokalt byliv blev underprioriteret til fordel for det turismepotentiale, som monumentet rummede.

Udfordring:

Helhedsplanens realisering har betydet væsentlige strukturelle og fysiske ændringer i hele bymidten. Nedrivning af en række ejendomme og delvis nedlæggelse af gadeforløb har efterladt en bymidte, som er oplevelsesmæssigt og funktionelt fragmenteret.

Byens primære handelsegade og det centrale bytorv, som tidligere begge var centrale byrum i forhold til byens handels- og byliv, er begge blevet påvirket af byomdannelsen. I byens handelsegade, som også fungerede som den primære forbindelse mellem bymidtens østlige og vestlige del, blev en række bygninger revet ned, og gaden er i dag omdannet til en sti i det nye monumentområde. Samtidig blev bygninger omkring byens centrale torv også revet ned, og torvet fremstår i dag rumligt og funktionelt udefineret.

Udover den fragmentering, der er skabt i bymidten, præges Jelling by af, at den gennemskæres af jernbanen, som fungerer som en fysisk og mental barriere mellem byens nordlige og sydlige del. Bymidten, Jelling Monumenterne samt den originale bydannelse ligger mod nord, hvor byudvikling besværliggøres af det fredede monument. Mod syd ligger størstedelen af byens parcelhusområder samt byens folkeskoler. Det er her næsten al byudvikling er sket de sidste mange år, og denne del af byen vokser fortsat og giver plads til nye borgere.

Jernbanen indgår i regeringens togplan, hvor man bl.a. regner med at den forlænges til Billund, og togene er essentielle i forhold til byens rolle som pendler by. Stationen er en helt central funktion i byen, der binder byen sammen på tværs, og der ligger et potentiale i at få midtbyen koblet bedre med stationen og jernbanen.

De to bydele fungerer i høj grad som separate byer: monumentbyen mod nord, der danner rammen om de besøgendes oplevelse af Jelling, og boligbyen mod syd, der danner rammen om borgernes hverdagsliv. En bedre sammenhæng mellem de to bydele både fysisk, funktionelt og mentalt kunne være med til at føre nyt liv til bymidten.

Udbygningen af monumentet har styrket Jelling som national og international destination, og på sigt forventes mange flere turister at ville besøge Monumentområdet. I hverdagen fungerer en stor del af monumentområdet som en grøn og åben park, hvor borgerne i Jelling kan lufte hund, motionere, kælke, lege mv. En del af området rummer også den fungerende kirkegård. Og endelig fletter en del af området sig ind i den eksisterende midtby. Omdannelsen af byens hande!sgade til sti og fodgængerprioriteret gade har i høj grad været med til at skabe helhed og sammenhæng i Monumentområdet, men har også givet udfordringer for byens lokale handels- og byliv – bl.a. udefinerede byrum og ændret infrastruktur. Ansøgningen har som fokus at undersøge, hvordan styrkelsen af Jelling Monumenterne kan kobles endnu bedre sammen med den generelle byudvikling i byen, så der i højere grad skabes en fletning mellem destinationen og hverdagsbyen. Så de to ting helt oplagt kan supplere og styrke hinanden – både fysisk, mentalt og oplevelsesmæssigt.

Byen har en lang række ildsjæle, bl.a. lokalrådet, der har engagement og vilje til at udvikle byen, og de har været med til at drive den række positive tiltag der er sket i byen gennem de sidste ti år. Dog er også deres arbejde blevet påvirket af udbygningen af monumentområdet. Bl.a. er planlagte byrum og bygninger blevet skrinlagt, da formidlingen af de nye arkæologiske fund satte en ny dagsorden. Den stolthed, der ofte er i byer med UNESCO-monumenter, er således i Jelling tilsat en vis portion utilfredshed over, at udviklingen af og anlæg i monumentet til dels er sket på bekostning af udvikling af by og bymidte.

Man står nu over for en udfordring i forhold til at få tændt gnisten hos både de ildsjæle der allerede er samt nye, der vil kunne være med til at igangsætte en fremtidig udvikling. Og at denne udviklingsproces bliver med synlige, konkrete tiltag, der kan være med til at løfte også midtbyen til en attraktion for både borgere og gæster.

Løsning / delmål:

At vise, hvordan et unikt potentiale som et UNESCO-monument kan bruges aktivt i den fremtidige udvikling af by og byliv, så der skabes synergi mellem hverdagsby og destination til gavn for både turister og borgere.

At (gen)engagere og (gen)aktivere byens borgere og aktører i den fremtidige udvikling af by og bymidte ved at udvikle projekter i et aktivt samarbejde med disse.

At sikre hurtig afprøvning og implementering af tiltag i bymidten, hvor man bruger prototyper og prøvehandlinger som en form for byrum og bylivslaboratorium. Dette skal sikre at der er kort fra tanke til handling og vil samtidig signalere at udviklingen er i gang.

C: Projektets idé

Den overordnede idé er at udvikle og gennemføre et forsøgsprojekt, der vil kunne igangsætte en positiv udvikling i bymidten. Projektet skal munde ud i en udvikling af Jelling bymidte, der f.eks. peger på nye funktioner, byrum, forbindelser, samarbejder og lignende, der vil kunne integrere bymidten med både monumentområdet og resten af byen – både fysisk, funktionelt og oplevelsesmæssigt. Enkelte af projekterne udvælges til enten midlertidig eller permanent realisering.

Processen har som overordnet mål, at skabe en udvikling sker i tæt samarbejde med forskellige grupper i Jelling, bl.a. University College Lillebælt, flygtningecenter, børn- og unge, detailhandelsaktører etc. Ønsket er at borgergrupperne bliver involveret i så høj grad som muligt – både i udvikling af tiltag samt egentlig opbygning og afprøvning, så der skabes ejerskab og lokal forankring af forsøgsprojektet.

Proces:

Projektet, og denne projektbeskrivelse, er udviklet på baggrund af en overbevisning om at man skal zoome ud for at kunne zoome ind. Metoden er at opnå en overordnet forståelse for den kontekst projektet indskrives i (region – kommune – by – bymidte), for at kunne pege på de konkrete projekter og rigtige løsninger i udviklingen af det specifikke sted.

Kortlægning, analyse, inddragelse og projekter skal udover at løse Jellings udfordringer kunne fungere som eksempelprojekter for andre byer med lignende udfordringer.

Referenceprojekter:

Nye Samarbejder // Sportsuge i Hornbæk

I kystbyen Hornbæk har man gerne villet profilere byens mange sportsmuligheder som en del af byens identitet. Igennem en uge i sommeren mobiliserede man alle foreninger i byen, som lavede en uge fyldt med sport på gaden, i skoven, på stranden, på havnen etc.. Det gav synlighed og skabte nye samarbejder på tværs, og succesen er blevet årligt tilbagevendende.

Nye funktioner // Nye mødesteder i Kolind

I Kolind i Syddjurs Kommune har man gennemført områdefornyelse med fokus på en styrket gågade og nye mødesteder. Byens foreninger, handelslivet og kommunen er gået sammen i et nyt samarbejde, hvor man har udviklet en række større og mindre nye mødesteder i byen, ved at etablere satellitforbindelser mellem eksisterende og nye kulturelle og sociale mødesteder, bl.a. en byhal, en café for socialt udsatte og byens hus.

Nye Forbindelser // Prags Boulevard

I forbindelse med kvarterløftet i området var der et stærkt ønske fra beboernes side om at udnytte boulevardens mærkeligt langstrakte byrum bedre, som et grønt område med en høj brugsværdi for mennesker i alle aldre. En rigtig folkepark. Den nye park er blevet inddelt i syv aktivitetsområder med navne som Haven, Scenen, Banen og Boxen, der alle har forskellige programmer og målgrupper. Stole og belysning er brugt til at skabe sammenhæng og identitet.

Nye Byrum // Midlertidigt byrum i Aarhus Festuge

På Store Torv lod man med projektet 'Med skoven som nabo', hundredvis af store træer indtage og omdanne byrummet. Rummet er midlertidigt fyldt ud med nye dufte, farver og lyde. Mellem træer og græsklædte bakker udfoldes nye rumlige potentialer, hvor skoven opfordrer til leg, refleksion, afbræk, oplevelse. Her i det grønne opstår nye møder, og nye relationer til både by, natur og mennesker dannes.

Nye Byrum // Shared space i Nørre Snede

Et vejkryds er blevet til et torv med plads til alle. Der er klatrebjerg, springvand, hoppesubbe mv. Det fungerer i praksis som "shared space", hvor fodgængere, cyklister og bilister færdes mellem hinanden i fælles tillid til, at alle er opmærksomme og tager hensyn. Kommunen igangsatte områdefornyelse og der blev sat skub i en borgerproces med op mod 100 ildsjæle og aktive borgere. Processen fik høj prioritet, da en opgradering af det fysiske miljø ikke ville få den store effekt, hvis netværket og fællesskabet smuldrede.

Nye Byrum // Aktivt torv Høje Kolstrup

I forstaden Høje Kolstrup ved Aabenraa har en gruppe lokale ildsjæle skabt et nyt mødested. Ildsjælene har gennem tålmodig projektledelse og stærke netværk, skabt et moderne gadekær - et sted hvor områdets beboere uforpligtende kan møde hinanden på tværs af social, kulturel og religiøs baggrund.

Aktiviteter:

Fase1:

Kortlægning af Jelling

- / Fysisk kortlægning af forbindelser, byrum og funktioner. Kortlægningen tager udgangspunkt i den i 2013 vedtagne udviklingsplan for Jelling Midtby (se bilag).

Analyse af Jellings sociale ressourcer og særlige identitet

- / Desk-research og ekspertinterviews med udgangspunkt i følgende emner:
  - / Demografi (Jelling og opland)
  - / Pendlerbyen som begreb
  - / Case-eksempler på udvikling af bymidter i pendlerbyer / multifunktionelle bymidter
  - / Case-eksempler på UNESCO-udpegninger som løftestang for byudvikling
- / Interviews og byvandring med:
  - / Borgere (pendlere, unge, ældre, børnefamilier, seminariestuderende etc.)
  - / Andre aktører (detailhandel, lokalråd, foreningsliv, turismeaktører etc.)

Inddragelse – af borgere og andre aktører

- / Brainstorm på projektidéer (kvalificerings- og idéworkshop)

Projektudvælgelse og –beskrivelse

- / Udvalgelse af 3-5 projekter på baggrund af output fra workshops.
- / Beskrivelse af udvalgte projekter (del af samlet strategirapport – se nedenfor)

Udarbejdelse af rapport med strategi og anbefalinger

Fase1s resultater bearbejdes og samles i en konkret handlingsplan for realiseringen. Handlingsplanen er ikke en helhedsplan for området, men snarere en prioriteret oversigt over de tiltag, der er mest effektive og støtter indsatsens mål bedst muligt. Handlingsplanen vil indeholde kortsigtede tiltag, der skal kickstarte indsatsen og udføres for forsøgsmidler, og langsigtede tiltag, der skal forankre indsatsen og udføres for den ordinære ramme.

Leverancen sker i form af en visuel og formidlingsvenlig rapport, som samler op på analysen, kommer med en række strategiske anbefalinger til Jelling bymidte, samt mere konkret beskriver en række delprojekter og tiltag. Rapporten tager udgangspunkt i og supplerer den eksisterende udviklingsplan for Jelling. I strategirapporten beskrives og prioriteres de udvalgte projekter ift. 1) i hvor høj grad de stemmer overens med allerede identificerede temaer i den eksisterende udviklingsplan, 2) i hvor høj grad de vil kunne bidrage til at skabe en større sammenhængskraft i bymidtens rum og funktioner, samt 3) hvad deres udfordringer og muligheder er for konkret realisering – enten som midlertidig afprøvning eller permanent anlægsprojekt.

Fase2:

1:1 Prototyping – f.eks.

- / Realisering af 2-4 midlertidige projekter, fysiske såvel som ikke-fysiske (f.eks. sociale, organisatoriske eller eventbaserede).

Fase 3:

Projektering og anlæg:

- / Realisering af 1-2 permanente anlægsprojekter.

D: Projektområde

- Jelling Midtby - centrum
- Jelling Midtby - områdeafgrænsning

Jelling 2012 - midtby, sydby og vestby. Midtbyområdet og centrum markeret med hvid. Jernbane/station vist med rød

Jelling 2013 - midtby og monumentområde (under anlæg). Særligt projektområde markeret med hvid

E: Projektorganisation

Projektejer: Vejle Kommune (Teknik & Miljø)

Rådgiver: Dansk Bygningsarv
Arkitekt/Landskabsarkitekt
Anden rådgiver evt. i forhold til midlertidige aktiviteter

Lokale aktører: Jelling Lokalråd

F: Ansøgt udgiftsramme

Aktivitet	Samlet budget	Ansøgt forsøgsbeløb	Kommunal udgift	Fordeling af den kommunale udgift		
				2015	2016	2017
Kortlægning, analyse samt udarbejdelse af værktøjer og projekter	400.000	400.000				
Afprøvning 1:1 - midlertidige tiltag (inkl. projektering og anlæg)	1.250.000	1.250.000				
Realisering 1:1m - permanente tiltag (inkl. projektering og anlæg)	5.000.000	2.500.000	2.500.000	500.000	1.000.000	1.000.000
Formidling	70.000	70.000				
I alt	6.720.000	4.220.000	2.500.000			

G: Evaluering og formidling

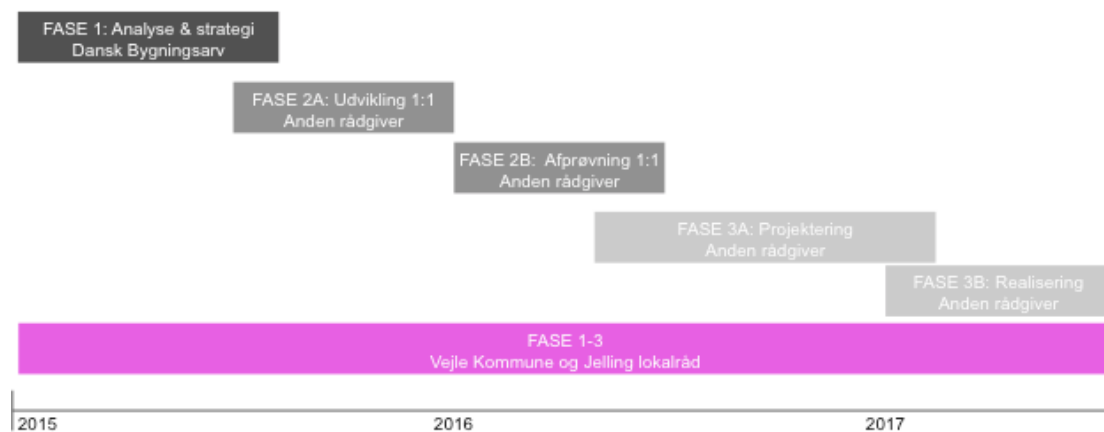
Formidlingen af projektets resultater foregår løbende gennem projektets faser, og består til sammen af:

- Artikelserie i Vejle Amts Folkeblad/Jelling Ugeavis.
- Faglig artikel: Værktøjer og erfaringer fra projektets proces samles i en afsluttende artikel, der bringes i relevante fagblade for at nå kommuner i hele landet.

H: Tidsplan

Projektet gennemføres i 2015-2017:

- primo-medio 2015: Kortlægning, analyse samt udarbejdelse af værktøjer og projekter :
- medio-ultimo 2015: Udvikling 1:1 prototyper og tiltag
- Ultimo 2015-medio 2016: Afprøvning 1:1 prototyper og tiltag
- 2016-2017: Projektering
- 2017: Realisering

I: Navn og adresse

Vejle Kommune
Skolegade 1
7100 Vejle

Projektledere og kontakt:

Camilla Jørgensen, Teknik & Miljø, camjo@vejle.dk 76 81 22 43
Søren Nellemann, Teknik & Miljø, sorne@vejle.dk 76 81 22 47